

SABİR MƏMMƏDOV
Bakı Dövlət Universiteti
Beynəlxalq jurnalistika kafedrasının dosenti
E-mail: sabir.rm@rambler.ru

BEYNƏLXALQ TƏŞKİLATLARIN FƏALİYYƏTİNDƏ SÖZ VƏ İFADƏ AZADLIĞINA TƏMİNAT

Açar sözlər: beynəlxalq təşkilatlar, informasiya, siyasət, söz azadlığı, jurnalist

Ключевые слова: международные организации, информация, политика, свобода слова, журналист

Key words: international organizations, information, politics, freedom of speech, journalist

Müasir dövrdə bütün ölkələrin konstitusiyalarında və milli qanunvericiliyində müxtəlif formada olsa da söz, mətbuat və özünüifadə azadlığı hərtərəfli təsbit edilir. Artıq bütün dünya dərk edir ki, cəmiyyətdə insan haqları, söz və ifadə azadlığı bərqərar olmasa hərtərəfli inkişafa nail olmaq mümkün deyil. Sözsüz, bu ideyanın həqiqətə çevrilməsi üçün bəşəriyyət uzun, mürəkkəb, bəzən ziddiyyətli, yol keçmişdir. Amma müasir dövrün başlıca xüsusiyyəti ondan ibarətdir ki, xalqlar və dövlətlər bir-birinin təcrübəsindən hərtərəfli yararlanır və istifadə edirlər. Üstəlik, hər bir dövlət dərk edir ki, hazırkı qloballaşan dünyada ölkələr və xalqlar həyatın bütün sahələri üzrə bir-birinə son dərəcə bağlıdır. Ona görə də onlar daha çox birgə yaşayış, inkişaf haqqında düşünür, əməkdaşlığın müxtəlif istiqamətlərinə və formalarına üz tuturlar. İnkişafın özülünü insan haqları, demokratik dəyərlər, söz və ifadə azadlığı təşkil etdiyi üçün dünya dövlətləri bu sahədə daha çox uzlaşmağa çalışırlar. Bu mənada vahid düşüncə tərzinin yaranması söz, mətbuat və ifadə azadlığı sahəsində beynəlxalq-hüquqi prinsiplərinin formalaşmasına və dərinləşməsinə gətirib çıxarır.

Beynəlxalq hüquq dövlətlərin və subyektlərin fəaliyyətini, onların arasında olan münasibətləri tənzimləyən norma və qaydalar toplusudur. Beynəlxalq hüququn əsas mənbələri kimi müqavilələr, adət hüququ və hüququn ümumi prinsipləri çıxış edir. Müqavilə iki və daha artıq dövlət və yaxud hökumətlərərsə təşkilat arasında və tərəflər üçün mütləq olan yazılı razılaşmadır. Əgər sənəd yalnız müxtəlif prinsiplərin açıqlanmasına yönəlibsə, tövsiyyə xarakterlidirsə, üstəlik yerinə yetirilməsi üçün mütləq olan öhdəlikləri özündə ehtiva etmirsə, onda maddələrin mütləq yerinə yetirilməsindən söhbət gedə bilməz. Dünyanın bütün ölkələrini əhatə etməklə beynəlxalq aləmdə insan haqlarına dair hər iki növ sənəd mövcuddur. BMT tərəfindən elan olunmuş Ümumdünya İnsan Hüquqları Bəyannaməsi dövlətlər qarşısında mütləq xarakterli öhdəliklər qoymur. Dünya dövlətləri tərəfindən onun maddələrinin yerinə yetirilməsi daha çox beynəlxalq adət hüququna əsaslanır. Ümumdünya İnsan Hüquqları Bəyannaməsi əsasında iki müqavilə hazırlanmışdır: Vətəndaş və Siyasi Hüquqlar haqqında Beynəlxalq Pakt və İqtisadi, Sosial və Mədəni Hüquqlar haqqında Beynəlxalq Pakt. Hər iki sənəd müqavilə statusundadır, onlar dövlətlərin üzərinə konkret öhdəliklər qoyur.

Beynəlxalq adət hüququ deyəndə dünya ictimaiyyəti tərəfindən qəbul olunmuş yazılmayan hüquq normaları nəzərdə tutulur. İlk baxışda insanlara elə gələ bilər ki, beynəlxalq məsələlərdə heç kəs hər hansı bir qaydaya riayət etmir, yalnız öz maraqlarından çıxış edir. Həqiqətdə isə belə deyil. Ölkələr bir-biri ilə münasibətdə qarşılıqlı hörmət prinsipindən çıxış edir.

İlk növbədə ona görə ki, bu davranış başqaları qarşısında öz səviyyəsini göstərmək məqsədinə xidmət edir. İkincisi – qarşılıqlı nəzakət bunu tələb edir. Beləliklə beynəlxalq adət hüququnun norma və prinsipləri formalaşır. Beynəlxalq aləmdə qarşılıqlı münasibətlərin inkişafı gətirib ona çıxarır ki, dünya miqyasında qəbul olunmuş sənədlərin prinsipləri, ideyaları öz mütərəqqi mahiyyətinə görə çox müsbət qiymətləndirilir və heç bir saziş bağlamadan dövlətlər həmin dəyərlərə hörmətlə yanaşır. Yəni müqavilələrin hər-hansı bir maddəsi adət hüququnun normasına çevrilir. Ümumdünya İnsan Hüquqları Bəyannaməsinin dəyər və normaları deyilənlərə əyani sübutdur. Beynəlxalq hüququn üçüncü mənbəyi olan beynəlxalq hüququn ümumi prinsipləri müqavilələrdə və ənənələrdə əks olunan normaları bir-birinə bağlamaqla aradakı boşluqları doldurmağa çalışır.

İfadə azadlığı hüququ bir sıra beynəlxalq sənədlərdə, o cümlədən ümumdünya və regional müqavilələrdə bütün dolğunluğu ilə öz əksini tapıb. Söz azadlığına verilən təriflər demək olar ki, bir-birinə çox yaxındır və bəzən eynidir. Fərqlər daha çox söz azadlığının təmin olunması mexanizminə aiddir.

Ümumdünya İnsan Hüquqları Bəyannaməsinin 19-cu maddəsi çox oxşar formada Vətəndaş və Siyası Hüquqlar haqqında Beynəlxalq Paktın öz əksini tapır. Sonralar həmin fikir Avropa İnsan Hüquqları Konvensiyasında (AİHK) və Helsinki Müşavirəsinin Yekun Aktında da təsbit olunmuşdur. Amma bununla belə bu sənədlərdə bir sıra məsələlər, o cümlədən hansı hüquq normasını kim və necə tətbiq etməlidir, hansı mexanizmdən istifadə olunmalıdır və bir çox başqa məsələlər tam dolğunluğu ilə açıqlanmayıb. Xoşbəxtlikdən, beynəlxalq praktikada bu boşluğu məhkəmə instansiyaların qərarları doldura bilər.

Göründüyü kimi, insan haqları, söz və ifadə azadlığına dair sənədlər müxtəlif illərdə, müxtəlif beynəlxalq təşkilatlar tərəfindən qəbul olunub. Birləşmiş Millətlər Təşkilatının başladığı işi sonralar regional birliklər davam etdirmişdir: Avropa Şurası, Avropada Təhlükəsizlik və Əməkdaşlıq Təşkilatı, Amerika Dövlətləri Təşkilatı, Xalqlar və İnsan haqları üzrə Afrika Komissiyası və başqaları. Bu təşkilatların hər birinin öz məqsəd və funksiyası var. Bununla belə söz və ifadə azadlığı problemlərinə onlar xüsusi diqqət yetirirlər. Avropa Şurasının mandatı insan haqları, parlament demokratiyası və qanunun aliliyidir. Son illər Avropa Şurası söz və mətbuat azadlığının beynəlxalq standartlarının hazırlanması ilə bağlı köklü işlər görmüşdür.

Ümumiyyətlə, söz və ifadə azadlığı, kütləvi informasiya vasitələrinin inkişafı sahəsində Avropa Şurası aşağıdakı istiqamətlər üzrə fəaliyyət göstərir:

- informasiya azadlıqlarının genişləndirilməsi və təmin edilməsi;
- KİV və hakim strukturların münasibətlərinin dərinləşdirilməsi;
- yeni texnoloji proseslərə uyğun olaraq KİV-in inkişafını təmin edən qanunvericilik aktlarının qəbul edilməsi;
- kütləvi informasiya vasitələri sahəsində ümumavropa hüquq normalarının işlənilib hazırlanması və onlara riayət edilməsinə nəzarət;
- üzv ölkələrdə informasiya vasitələrinin inkişaf proseslərinin müəyyənləşdirilməsi;
- Avropa ölkələrinə məxsus audiovizual məhsulların istehsalının və yayımının təşviqi.

Avropa Şurası Parlament Assambleyası və Nazirlər Komitəsi fəaliyyətə başladığı dövrdən indiyədək kütləvi informasiya vasitələrinin və jurnalistlərin işinə, habelə üzv ölkələrin hakimiyyət strukturlarının KİV-lə münasibətinin tənzimlənməsinə dair çoxsaylı konvensiya, bəyanat, qətnamə və tövsiyələr qəbul etmişdir. KİV-in inkişafına dair sənədlərlə tanışlıq bu problemlərin genişliyini və təhlilin dərinliyini açıq şəkildə nümayiş etdirir. Ümumavropa

miqyasında həyata keçirilməsi nəzərdə tutulan həmin qaydalar milli qanunvericilik aktlarının işlənilib hazırlanmasında nümunə kimi çıxış edir, dövlət orqanlarının və KİV-in praktiki fəaliyyətində istifadə edilir, beynəlxalq və hökumətlərarası təşkilatların işçi sənədlərinə daxil edilir.

Avropa Şurasının indiyədək qəbul etdiyi sənədlər sırasında Avropa İnsan Hüquqları Konvensiyası mühüm yer tutur. Sənəd Avropa Şurası Parlament Assambleyasının təşəbbüsü ilə hazırlanmış 1950-ci ildə üzv ölkələr tərəfindən imzalanaraq 1953-cü ildə qüvvəyə minmişdir. Konvensiyanın qəbul edilməsi Avropa tarixində dönüş nöqtəsi kimi qiymətləndirilir, belə ki, ilk dəfə olaraq vətəndaşlar öz haqlarını beynəlxalq hüquq normaları əsasında müdafiə etməyə, həm xarici ölkələri, həm də öz dövlətlərini məhkəməyə vermək hüququna malik olurdular. Avropa Konvensiyasının əhəmiyyətini aşağıdakı üç amil daha da artırır:

- hər bir şəxsin hüquq və azadlıqlarının iştirakçı dövlətlər tərəfindən təmin olunması;
- ilk dəfə olaraq beynəlxalq saziş əsasında insan haqlarının müdafiəsi üçün konkret mexanizmin təşkil olunması;
- insan hüquqları sahəsində qanunların və qətnamələrin qəbul olunması və şərh edilməsi üçün parlamentlər və məhkəmə orqanları üçün möhkəm real əsasların yaradılması.

Konvensiyanın qəbul olunması nəticəsində üzv dövlətlər söz və mətbuat azadlığı, şəxsi həyata hörmət və digər demokratik dəyərlər sahəsində böyük imkanlar əldə etməklə bərabər konvensiyaya qoşularaq insan haqlarını və azadlıqlarını öz konstitusiyalarında hərtərəfli əks etdirirlər. Beləliklə, insan haqları o dövrdə Avropanı parçalayan, eyni zamanda mövcud çətinlikləri dəf etməyə kömək edən başlıca amil oldu. Konvensiyanı ratifikasiya etməklə üzv dövlətlər demokratik dəyərlərə sadıq qalacaqları haqqında öhdəlik götürüdürlər. Avropa Konvensiyasının təminatları Avropa Məhkəməsinin qərarları ilə həyata keçirilir. Ötən müddət ərzində Avropa Şurası Nazirlər Komitəsinin nəzarəti altında üzv dövlətlərin hakimiyyət orqanları Avropa Konvensiyasına uyğun olaraq qanunvericiliyə və inzibati təcrübəyə bir çox düzəlişlər və əlavələr etmişlər ki, bu proses hazırda da davam etdirilməkdədir.

Söz və ifadə azadlığı sahəsində Avropa İnsan Hüquqları Konvensiyası o qədər əhəmiyyətlidir ki, digər beynəlxalq qurumlar da öz fəaliyyətlərində bundan bəhrələnilirlər. Mətbuat azadlığının müasir anlamı konkret olaraq Avropa İnsan Hüquqları Konvensiyasının 10-cu maddəsində öz əksini tapmışdır. Həmin maddənin 1-ci paragrafında qeyd olunur ki, «hər bir şəxs özünüifadə azadlığına malikdir, bu haqq hər kəsin öz düşüncəsində azad olması, hakimiyyət orqanlarının müdaxiləsi olmadan, sərhədlərdən asılı olmayaraq informasiya alması və yaymasını özündə ehtiva edir». 10-cu maddədən irəli gələn yanaşma tərzini Avropa İnsan Haqları Məhkəməsinin fəaliyyətində də geniş istifadə olunur.

Avropa İnsan Hüquqları Konvensiyası həmçinin Avropa İttifaqının qanunvericilik bazasına da ciddi təsir edir. Aİ-nin rəhbər qurumları və institutları bəyan etmişlər ki, onlar işlərində bu sənədin müddəalarını əsas götürəcəklər. Avropa Məhkəməsi də vaxtaşırı belə bəyanatlar verir və AİHK-ə sadıq olduğunu bildirir. Avropa İnsan Haqları Məhkəməsinin qərarı AİHK-ə qoşulan hər bir ölkə üçün mütləq olmasa da, indiyədək heç bir ölkə onu yerinə yetirməkdən imtina etməmişdir. AİHK-ə istinad edərkən mütəxəssislər nədənsə bu beynəlxalq sənədin 6-cı maddəsini nəzərdən qaçırlar. Halbuki həmin maddədə konkret olaraq deyilir: «Öz fikrini ifadə etmək azadlığı demokratik cəmiyyətin ən əhəmiyyətli özülünü təşkil edir, onun inkişafı hər bir şəxsin özünü reallaşdırılması üçün əsas şərt kimi çıxış edir. Bununla əlaqədar mətbuatın informasiya və ideya yaymaq azadlığı və insanların onu qəbul etmək hüququ xüsusi əhəmiyyət kəsb edir». [1.9]

Qeyd etmək lazımdır ki, AİHK-in informasiya sahəsində müddəaları Avropadan kənar da hərtərəfli müdafiə olunur. BMT tərəfindən qəbul olunmuş “Vətəndaş və siyasi hüquqlar haqqında Beynəlxalq Pakt”ın, “İnsan haqları üzrə Amerika Konvensiyası”nın, bir çox milli konstitusiyaya və qanunların hazırlanmasında AİHK-dən istifadə olunur.

AİHK-in 10-cu maddəsinin 2-ci paragrafında qeyd olunur ki, mətbuat azadlığı sosial məsuliyyətlə sıx bağlıdır, bu azadlıqlar demokratik cəmiyyətin qanunvericiliyində nəzərdə tutulan «bəzi formallığın, şərtlərin, məhdudiyyətlərin və sanksiyaların» predmeti də ola bilər. Amma bu məhdudiyyətlər Avropa Məhkəməsinin qeyd etdiyi kimi, qüvvədə olan qanunvericiliyə əsaslanmalı, ictimai və şəxsi maraqların qorunması üçün istifadə olunmalı, mütləq demokratik cəmiyyətin məqsədlərinə xidmət etməlidir.[2.11]

Qanuna əsaslanan məhdudiyyətlərin kifayət qədər açıq və aydın olması mühüm şərt kimi irəli sürülmüşdür, belə ki, məhdudiyyət «dəqiq ifadə olunmalıdır ki, insanlar öz davranışlarını əvvəlcədən hesablaya bilsinlər».[3.213] Məhdudiyyət «dərin sosial tələbatdan» irəli gəlməli və qarşıda duran qanuni məqsədə adekvat olmalıdır. Avropa Məhkəməsi hər hansı konkret ölkədə bu məhdudiyyətin dərəcəsini müəyyənləşdirərkən, həmin hakimiyyətin əvvəllər belə vəziyyətə oxşar məqamlarda atdığı addımların mahiyyətini və məzmununu hərtərəfli araşdırarkən başqa ölkələrin təcrübəsinə də müraciət edə bilər. Hər bir ölkə məhdudiyyət ölçülərini özü müəyyənləşdirə bilər, amma bu göstəricilər «Avropa dəyərlərinə və normalarına uyğun olmalıdır».

Avropa Məhkəməsinin qərarlarında vurğulanır ki, hüquqi dövlətdə mətbuat xüsusi rol oynayır. Bir tərəfdən mətbuat informasiya təminatçısı kimi çıxış edir, digər tərəfdən ictimai nəzarətçi funksiyasını yerinə yetirir. Qüvvədə olan sənədlərə görə, mətbuatın əsas vəzifəsi ictimai maraq kəsb edən informasiyaları və ideyaları yaymaqdır. Bununla yanaşı Avropa Məhkəməsi «mətbuatın işi informasiya verməkdir, onun şərhinə isə oxucunun borcudur» fikrini qətiyyətlə pisləyir. Beləliklə, informasiyanı şərh etmək məsələsini də Avropa Məhkəməsi məhz mətbuatın üzərinə qoyur, yəni mətbuat oxucuları həm də istiqamətləndirməlidir. [4] Avropa Məhkəməsinin qərarlarına görə, «mətbuat azadlığı ictimaiyyətə şərait yaradır ki, cəmiyyətdə mövcud olan ideyaları üzə çıxarsın və siyasi liderlərin davranışını müəyyənləşdirə bilsin».[5] Konkret olaraq hadisələrin siyasi şərhini vermək imkanına əsasən hər bir kəsin azad siyasi debatlarında iştirakı mümkündür, bu isə demokratik cəmiyyət konsepsiyasının əsaslarından birini təşkil edir. Avropa Məhkəməsi informasiyanı yaymaq göstəricisini o dərəcədə əhəmiyyətli hesab edir ki, hətta bəzi məmurlar məlumatları gizli saxlamaq haqda öhdəliklər götürdüklərinə baxmayaraq, mətbuata informasiya ötürdükdə onlara haqq qazandırılır.

Söz və özünüifadə azadlığı sahəsində ATƏT-in də əvəzolunmaz rolu var. Qeyd etmək lazımdır ki, ATƏT xüsusi olaraq özünün KİV-in Azadlığı üzrə Nümayəndəsi institutunu yaratmışdır. Bu qurum sistematik şəkildə üzv-dövlətlərə KİV-ə aid milli qanunvericilik aktlarını beynəlxalq standartlara uyğunlaşdırmaq üçün tövsiyələr hazırlayır. Söz azadlığına dair beynəlxalq və regional müqavilələrin şərtləri pozulduqda xüsusi yaradılmış orqan vətəndaşlardan daxil olan müraciətləri araşdırır. Vətəndaşların şikayətlərinə ilk növbədə Avropa İnsan Haqları Məhkəməsində baxılır.

Dünyada söz və ifadə azadlığının bərqərar olunması prosesində beynəlxalq jurnalist təşkilatları əsaslı formada iştirak edir. Bunların sırasında ilk növbədə “Article XIX” Təşkilatını qeyd etmək lazımdır. “Article XIX” və başqa təşkilatlar sistematik olaraq informasiya azadlığı sahəsində demokratik standartları və onların mahiyyətini açıqlayan sənədlər işləyib hazırlayır. Belə sənədlər sırasında “söz azadlığı haqqında nümunəvi qanun” layihəsini, yaxud “ictimai yayım haqqında qanun” layihəsini və başqa layihələri göstərmək olar. [6]

ƏDƏBİYYAT

1. Поляков Ю. Европейский процесс и средства информации // Законодательство и практика масс-медиа. Статья 10. М.: 2002, № 1, 32 с.
2. Avrupa İnsan Haqları Konvensiyası. AŞ nəşri. B.: 2006, 76 s.
3. Закон и практика СМИ в странах СНГ и Балтии. М.: Галерея, 1999, 223 с.
4. Lingens case, supra note 22 at para. 45 -
<http://www.echr.ru/documents/doc/2461413/2461413.htm>
5. <http://www.echr.ru/documents/doc/2461413/2461413.htm>
6. <http://www.article19.org/pdfs/languages/russian.html>.

САБИР МАМЕДОВ*доцент кафедры международной журналистики
Бакинского государственного университета***ГАРАНТИИ СВОБОДЫ СЛОВА И ИНФОРМАЦИИ В ДЕЯТЕЛЬНОСТИ МЕЖДУНАРОДНЫХ ОРГАНИЗАЦИЙ**

Международные организации в своей деятельности уделяют особое внимание правам человека, свободе слова и самовыражения. Эта задача являлась одной из причин создания ООН, Совета Европы и ОБСЕ. В своей статье автор анализирует принятые этими организациями документы, в которых гарантируется свобода и самовыражения. Автор обстоятельно анализирует значение статьи 10 Европейской Конвенции о правах человека. Большое значение придается функциям печати, ее роли в демократическом развитии общества.

SABIR MAMMADOV*the senior lecturer of chair of the international
journalism of the Baku State University***THE GUARANTEE OF FREEDOM OF EXPRESSION AND INFORMATION IN INTERNATIONAL ORGANIZATIONS**

International organizations in their activities focus on the rights of man, freedom of speech and expression. This problem is one of the reasons for the UN, Council of Europe and OSCE. In his article, the author analyzes these organizations adopted documents which guaranteed freedom and self-expression. The author examines in detail the meaning of Article 10 of the European Convention on Human Rights. Of importance, the print features, and its role in the democratic development of society.

*Rəyçilər: dos.İ.Mazanlı, t.e.d.P.Q.Darabadi**BDU, Beynəlxalq jurnalistika kafedrasının 19.11.2012-ci il tarixli iclasının qərarı ilə çapa məsləhət görülmüşdür (pr.02).*